

Ingang voormalig NAVO-hoofdkwartier in de mergelgrotten van de Cannerberg bij Maastricht. In gebruik van 1963-1992 en na een jarenlange sanering opengesteld voor publiek.

TYPISCH KOUDE OORLOG ERFGOED

Elke eerste maandag van de maand om klokslag 12 uur gaat overal in Nederland als test het luchtalarm af. Dit 'geluidsmonument' is een aan-denken aan de Koude Oorlog. Zo zijn er meer relictten, objecten en structuren uit die bewuste jaren 1945-1989, maar wie kent of herkent ze nog?

Tekst en foto's Ben de Vries

De Koude Oorlog hield ons land 45 jaar in een nucleaire houdgreep. Destijds was de wereld verdeeld in Oost en West, waarbij twee politiek-ideologische machtsblokken onder leiding van de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten lijnrecht tegenover elkaar stonden. Deze zogenaamde gewapende vrede leidde tot allerlei brandhaarden, veelal ver-van-ons-bed, bijvoorbeeld in Korea, Cuba en Angola. Maar ook dichterbij huis kwamen crisissituaties voor. Denk aan de Berlijnse luchtbrug, Hongaarse Opstand of Praagse Lente. Velen in Nederland hielden serieus rekening met een Derde Wereldoorlog. Ons vijandbeeld was opgebouwd rond het 'Rode Gevaar'.

Tastbare herinneringen

Dertig jaar na de val van de Berlijnse Muur in 1989, en daarmee het einde van de Koude Oorlog, zijn overal in Nederland nog tastbare herinneringen te vinden van een geheime infrastructuur, aangelegd voor de civiel-militaire verdediging, het bestuur van het land en de bescherming van de bevolking. Soms zijn het zichtbare littekens in het landschap. Soms militaire complexen en oefenterreinen verborgen achter zwaarbewaakte hekken of onzichtbare bunkers en schuilkelders, diep onder de grond verstopt. Veel plekken waren lang geheim en ontoegankelijk. Dat moest ook wel, de vijand keek en luisterde altijd mee.

Aandacht en bekendheid

Langzaam groeit het besef bij het brede publiek, bij erfgoedprofessionals en bestuurders dat de Koude Oorlog een belangrijk stempel heeft gedrukt op de naoorlogse geschiedenis van ons land. De belangstelling voor dit betrekkelijk recente verleden neemt ook bij musea toe. Zo vond in 2019 de expositie *Als de Russen komen* plaats in het Nationaal Militair Museum in Soesterberg. Na de officiële opening door toenmalig minister van Defensie, Ank Bijleveld, trok de expositie ruim 40.000 bezoekers. Tegelijkertijd verklaarde de provincie Utrecht 2019 tot themajaar Koude Oorlog en organiseerde diverse publieksevenementen,

waaronder een *crowdsourcing*-project om het verhaal over de Koude Oorlog beter te kunnen vertellen. Daarnaast zijn overal in ons land manifestaties en open dagen op militaire terreinen en verschijnen persoonlijke verhalen en televisie-documentaires met nieuwe perspectieven op die bewogen jaren. De intrigerende fotoserie van Martin Roemers in Kasteel Het Nijenhuis in 2020 liet zien dat nog overal in Europa in verval geraakte fysieke overblijfselen van de Koude Oorlog te vinden zijn; het is gedeeld Europees erfgoed. De *Iron Curtain Trail* is in 2019 zelfs erkend als *Cultural Route of the Council of Europe*.

Onderzoek nodig

De RCE heeft tussen 2017 en 2019 in opdracht van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) een verkenning uitgevoerd naar het militair erfgoed van de afgelopen tweehonderd jaar in Nederland. Aan de hand van verhaallijnen - waaronder die van de Koude Oorlog - is onderzocht op welke wijze dit onroerend erfgoed is beschermd en of er sprake is van een (instandhoudings)opgave. Zo ja, dan is gekeken in hoeverre hier invulling aan kon worden gegeven. De RCE concludeerde dat het erfgoed van de Koude Oorlog de belangrijkste opgave is voor de nabije toekomst, maar dat er nog weinig onderzoek naar is gedaan.

Collectie gasmaskers. De inzet van atoomwapens en gifgassen was een serieuze optie in oorlogstijd.

Een compleet overzicht ontbreekt nagenoeg. Daarom is de oproep van de Stichting Menno van Coehoorn ook zo relevant om via hun correspondenten in de regio het erfgoed van de Koude Oorlog te inventariseren. Eigenlijk weten we nauwelijks wat de nalatenschap is van deze ijzige periode waarin we ons vizier massaal oostwaarts hadden gericht. Want wat is het erfgoed van de militaire dienstplicht? Welke monumenten herinneren aan de inzet van de krijgsmacht tijdens buitenlandse missies en welke relict en plekken horen bij de maatschappelijke protesten tegen kernwapens in

de jaren '80? Dat vraagt om nauwgezette bestudering en samenwerking met diverse partijen in het brede erfgoedveld en met overheidsinstanties.

Weinig beschermd

Intussen hebben veel civiel-militaire objecten hun functie verloren, zijn herbestemd of gestript. Door gebrek aan kennis kunnen keuzes om objecten of ensembles al dan niet op enigerlei wijze te beschermen op lokaal, regionaal of nationaal niveau slechts beperkt worden onderbouwd. Dat geldt ook voor een bijzondere

Straalzender met paraboolantennes (1967) voor geheim berichtenverkeer tussen Europa en Amerika.

De grote commandozaal in de regeringsnoodzetel (1976), codenaam de 'Nachtwacht'. Speciaal gebouwd voor de minister-president en het voltallig kabinet onder het ministerie van Financiën.

categorie bouwwerken: noodzetels. Deze bunkers liggen weggestopt onder rijksoverheidsgebouwen, vooral in Den Haag. Hun stalen, gasdichte deuren moesten aanvallen met nucleaire wapens en gifgas kunnen weerstaan; al was geen enkele noodzetel tegen een voltrefter bestand. Het is daar beneden een geheim(zinnig)e, parallelle leefwereld, gericht op het beheersen van een oorlogsdreiging. In geval van nood konden ministers zich met hun staf in deze 'onderwereld' terugtrekken. Als bovengronds het leven onmogelijk was geworden, konden zij daar nog twee, misschien drie weken doorwerken en het land besturen. Dat was althans de gedachte. Achteraf vermoeden we dat het leven in die hermetisch afgesloten bunkers nauwelijks vol te houden was. En als uiteindelijk het water, de noodrantsoenen en de verse lucht op waren en men de bunker wilde verlaten, dan was het leven boven de grond waarschijnlijk grotendeels verwoest; het stedelijk landschap apocalyptisch. Gelukkig is dit onzalige lot ons bespaard gebleven. Tot op heden zijn slechts enkele objecten uit

de Koude Oorlog beschermd. Het munitie-magazijnencomplex in Nieuw-Balinge en het Vinetaduin met de Amerikaanse *Troposcatter* in Hoek van Holland zijn als enige rijksmonument. Het Protestants Militair Tehuis op de Johannes Postkazerne in Havelte en een tankkazemat bij Dieren, onderdeel van de IJssellinie, zijn provinciaal monument. Daarnaast staan de Zulu-hangaar op vliegbasis Soesterberg en enkele luchtwachttorens, zoals in Koewacht, Scheveningen en Eede op de gemeentelijke monumentenlijst. De openbare schuilkelder voor 3.800 personen in de parkeergarage onder het Jurgensplein in Oss zal naar verwachting diezelfde status krijgen. Ook zijn enkele objecten beschermd omdat ze in de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol speelden, zoals de schuil- en commandobunker Clingendaal ofwel de Seyss-Inquart bunker in Wassenaar, maar die tijdens de Koude Oorlog periode het commando- en crisiscommunicatiecentrum van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten was. Maar het zijn uitzonderingen.

Samenwerking

Steeds meer erfgoedorganisaties krijgen het erfgoed uit de Koude Oorlog in het vizier. De Rijksdienst gaf al in 1997 een publicatie uit over de IJssellinie en nam tien jaar later het initiatief voor een categoriale studie over de civiele verdediging. Net als het rapport *In geval van nood. Ondergrondse noodzetels voor de rijksoverheid tijdens de Koude Oorlog* dat eind 2020 verscheen. Dergelijke publicaties zijn belangrijk. Samenwerken is de enige manier om de versnipperde kennis bij elkaar te brengen. Inmiddels heeft de vorige minister van OCW, Ingrid van Engelshoven, in haar Kamerbrief van 28 april 2020 aangegeven te gaan werken aan kennisvermeerdering over het erfgoed van de Koude Oorlog en een beperkt aanwijzingsprogramma te zullen uitvoeren. De RCE heeft die taak voortvarend opgepakt en trekt daarbij op met bunkerspecialisten, oudgedienden, wetenschappers en conservatoren, waar veel expertise over dit erfgoed aanwezig is. Uiteraard is de samenwerking met gemeentes, provincies, steunpunten en het ministerie van Defensie van belang. De tijd dringt, maar het erfgoed van die grimmige Koude Oorlog is er nog. Klaar om op juiste waarde te worden geschat.

Ben de Vries is historicus en programmaleider Militair Erfgoed, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, zie: www.cultureelerfgoed.nl, dossier militair erfgoed.

De protestbeweging tegen de plaatsing van kernwapens in Nederland was zeer actief in de jaren '80. Sommigen spraken van de 'Hollanditis'.

